

SEKSIZEM IN HENDIKEPIRANOST

SOCIOLOŠKA PERSPEKTIVA

Vrsta raziskav zlasti v zadnjih dveh desetletjih kaže, da so hendikepirane ženske v drugačnem, pogosto težjem položaju kot moški. Ta razlika se kaže na vseh področjih in na vseh ravneh življenja in delovanja: od definicije osebnostne identitete do družbene vloge, ki jim je pripisana v zasebnem in javnem delovanju. (Zaviršek 2000: 231–234, Završnik 2001, Brezec 2000, Oberžan in Koradžija 2002, Dominelli 2003). Govorimo lahko o večdimenzionalni nadobremenitvi hendikepiranih žensk, ki se v vsakdanjem življenju kaže v vrsti meril in zapovedi, katerih cilj je zmanjšati prostor svobode in dodatno diskriminirati v primerjavi z moškimi. Zato so te ženske pod hujšim zunanjim družbenim nadzorom in pritiski in končno tudi pod večjo samokontrolo in samoprisilo. Nadzor se osredinja zlasti na dve področji – spolno obnašanje in reproduktivno delovanje (Booths, Booths 1998). Samo od sebe se poraja vprašanje, zakaj so hendikepirane ženske v težjem položaju in zakaj prihaja do večkratne diskriminacije.

Brez dvoma je utemeljena podmena, da tak položaj ni posledica individualne izbire žensk, temveč je v prvi vrsti rezultat delovanja širšega družbenega in kulturnega okolja. Ključne strukturne sestavine tega okolja so bile (ne le v zahodni civilizaciji) oblikovane in ohranjene po »moški meri«. Seksistične moškosrediščne definicije učlovečenja in sožitja pripadnikov družbe so bile tudi podlaga institucionalnemu urejanju in individualnemu sprejemanju vzorcev in smisla življenja. Strogo varovanje in vsenavzočnost teh definicij sta omogočala njihovo samoumevnost, njihov kakor naravni obstoj (v sodobnosti opredeljen kot tradicija). Prevladujoči vzorci osebnostnih lastnosti, zmogljivosti in družbenih vlog so spolno zamejeni, ločeni in nezamenljivi in kot taki institucionalno in moralno varovani.

Temeljne značilnosti tradicionalne urejenosti zajema pojem seksizem, ki ga opredeljujem tako:

Seksizem je oznaka za celoto prepričanj, sta-

lišč, vzorcev delovanj in praktičnih vsakdanjih delovanj, ki temeljijo na strogem ločevanju dejavnosti po spolu ter podeljujejo posameznikom posebne neenake lastnosti glede na spol. V znanih zgodovinskih družbah je (bila) delitev dela in osebnostnih lastnosti po spolu strogo zamejena, utrjena in nadzirana tako, da je bila moškimi dodeljena javna sfera in hierarhično višje mesto ter nadrejen položaj ne le v javni, temveč tudi v zasebni sferi. Družbeno nujne in neprekinjene dejavnosti pri zagotavljanju obstoja posameznika in vrste so bile določene kot ženska dela in nižje vrednotene v primerjavi z javnimi (moškimi). Ženski je bila določena vloga (u)domače(ne)ga bitja, ki je primarno (»po naravi«) mati in gospodinja ter prenašalka (spolno neenakih) vzgojnih vzorcev. (Jogan 2001: 1.)

Podobno opredelitev seksizma daje L. Dominelli (2003), ki praktično organizacijo družbenega življenja potem opiše kot patriarhat. Glede na to, da je bilo v prevladujočem redu moškimi kot pripadnikom spola – ne glede na starševski status – pripisano višje mesto in jim je bila dana večja moč, se mi zdi ustreznejša oznaka za družbeno organizacijo (sistem) androarhat, ali kratko malo moškosrediščni sistem. Temeljno vezivo in legitimizacijsko sredstvo moške nadvlade (dominacije) je (bila) moškosrediščna ali androcentrična kultura.

Taka kultura je prežemala vse sfere človeškega delovanja in je bila neločljiva sestavina strukture družbe oziroma njenega institucionalnega reda. Čeprav je v sodobnosti vrsta zunanjih izrazov te usmeritve manj vidna ali pa jih sploh ni več, to še ne pomeni, da je androcentrizem – kot sestavina vsakdanjega, pretežno rutiniziranega delovanja – izkoreninjen. Govorimo lahko le o določeni stopnji razkroja ali erozije te vrste seksizma (Jogan 1994), ki pa nikakor ni posledica »naravne« evolucije ali samodejnega moralnega spreobračanja nosilcev prednostnih položajev, temveč plod

dolgotrajnega in naporenega organiziranega delovanja pripadnic podrejenega spola. Kljub nekaterim spremembam (zlasti v 20. stoletju) je za razumevanje reprodukcije moškosrediščne kulture in androarhalne organizacije življenja in delovanja pripadnikov družbe uporabna slika, v kateri sta upoštevana oba spola in mikro in makro raven delovanja.

Slika 1 Reprodukcijska spolno specifičnih vlog in vzorcev delovanja v javni in zasebni sferi

Vir: Jogan 2001: 2.

Sestavine pomenskega ovoja, znotraj katerega poteka vse delovanje ljudi, so spolno enostransko oblikovane, tako da je očitna hierarhija in prednostni položaj moških. Kot nosilci razuma moški ustvarjajo razlage o pravilnem redu, določajo pravila in vzorce delovanja vseh pripadnikov, zarisujejo in utrjujejo meje smiselnosti in razumnosti, določajo merila različnega obremenjevanja z življenjsko potrebnimi dejavnostmi in (materialnega in moralnega) nagrajevanja oziroma udeležbe pri uporabi (uživanju) ustvarjenih dobrin. Delitev dela in prostorov na javno (moško in pomembno) in zasebno (žensko, niže vrednoteno) je prispevala k materialni in moralni nadobremenjenosti žensk (nasploh). ON je določal okoliščine življenja, ONA je bila njegova podrejena »pomočnica« (bolje, »izvajalka«). Sestavine take kulture se kljub

postopni eroziji še ohranjajo v sodobnosti (npr. kot stereotipi) in učinkujejo na vsakdanje življenje na vseh ravneh.

Linije pretoka definicij pravilnosti (individualnih osebnostnih lastnosti) in nadzora v delitvi dela po spolu kažejo, da so (bile) ženske praktično izključene iz javnega, umnega delovanja, da jim je (bil) dodeljen podrejen in marginalen položaj v družbi (kljub njihovi koristnosti in sklicujoč se prav na to koristno vlogo). V glavnem je bilo zaželeno in obvezno, da so ženske nastopale kot instru-

menti, »govoreča orodja«, vendar tudi kot orodja zelo omejeno govoreča.

Instrumentalizacija žensk kot obča lastnost je bila bodisi ublažena, bodisi okrepljena glede na vrsto drugih določil socialnega položaja. Seksizem namreč učinkuje in deluje v povezavi z drugimi urejevalnimi oblikami, kot so razredni (slojni) položaj, pripadnost rasi, verski skupnosti, odvisno pač od konkretne zgodovinske heterogenosti posamezne družbene skupnosti in odnosov moči v njej. Seksizem deluje univerzalno tudi ob osi normalno/hendikepirano. Skico, ki kaže na povezavo spolne in razredne hierarhije na mikro in makro ravni (Jogan 1990: 38), lahko tako dopolnimo z dimenzijo hendikepiranosti, kakor kaže slika 2.

Iz te slike lahko vidimo, kako potekajo linije moške nadvlade in kako se obremenjenost z različnimi oblikami gospodovanja kopiči pri

ženskah nižjih družbenih položajev. Nasproti kopičenju moči v položaju A (moški) je kopičenje nemoči v položaju D (ženske). Če upoštevamo še hendikepiranost, vidimo, da se nemoč in s tem instrumentaliziranost v položaju D še poveča, medtem ko ovira v položaju A olajšuje razpolaganje z močjo v javni in zasebni sferi. Položaja B (ženski) in C (moški) sta ob hendikepiranosti olajšana bodisi z ugodnim socialnim položajem žensk te kategorije nasploh (B), bodisi z močjo in ugodnejšim položajem moškega v družini (C), kjer je – po definiciji – gospodar, avtoriteta nad žensko v položaju D. Ker pa so bile ženske na položaju D vedno (v zgodovini, v vseh oblikah politične vladavine) v večini in »kritična masa« za reprodukcijo družbe nasploh, nikakor ni (bilo) naključno, da se je prav na to kategorijo usmerila povezana in sistematična institucionalna dejavnost, katere cilj je bil vedno znova oblikovati »prave« lastnosti ženske, pravo ženskost in na drugi strani pravo moškost. Ženske je bilo treba zlasti oblikovati kot bitja-za-druge po vzorcih, ki jim je pripisovan naravni obstoj (»po naravi« jim pripadajo določene lastnosti in zmogljivosti) in ki so dodatno opravičeni bodisi z verskimi ali »znanstvenimi« razlagami (Jogan 1990: 77–115 in 151–189; Jogan 2001: 81–137).

Slika 2. Zveza med spolno in statusno hierarhijo glede na raven delovanja in hendikepiranost

Raven razpolaganja s pomembnimi viri	Spolna hierarhija		Statusna hierarhija	(Hendikepiranost)
	moški	ženska		
makro raven (družbeni sistem)	+ (+)	- (+)	višji, nosilci moči	(ne)
družina	+ (-)	+ (-)		(da)
makro raven (družbeni sistem)	- (+)	- (+)	nižji, nemočni	(ne)
družina	+ (-)	- (-)		(da)

Iz slike lahko vidimo, kako potekajo linije moške nadvlade in kako se obremenjenost z različnimi oblikami gospodovanja kopiči pri ženskah nižjih družbenih položajev. Nasproti kopičenju moči v položaju A (moški) je kopičenje nemoči v položaju D (ženske). Če upoštevamo še hendikepiranost, vidimo, da se nemoč in s tem instrumentaliziranost v položaju D (-,-) še poveča, medtem ko ovira v položaju A (+,+,-) olajšuje razpolaganje z močjo v javni in zasebni sferi. Polo-

žaja B (ženski: -,+,-) in C (moški: -,+,-) sta ob hendikepiranosti olajšana bodisi z ugodnim socialnim položajem žensk te kategorije nasploh (B), bodisi z močjo in ugodnejšim položajem moškega v družini (C), kjer je – po definiciji – gospodar, nosilec avtoritete nad žensko v položaju D. Ker pa so bile ženske na položaju D vedno (v zgodovini, v vseh oblikah politične vladavine) v večini in »kritična masa« za reprodukcijo družbe nasploh, nikakor ni (bilo) naključno, da se je prav na to kategorijo usmerila povezana in sistematična institucionalna dejavnost, katere cilj je bil vedno znova oblikovati »prave« lastnosti ženske, pravo ženskost in – na drugi strani – pravo moškost. Ženske je bilo treba oblikovati zlasti kot bitja-za-druge po vzorcih, ki so jim pripisovali naravni obstoj (»po naravi« jim pripadajo določene lastnosti in zmogljivosti) in ki so bili dodatno opravičeni bodisi z verskimi ali »znanstvenimi« razlagami (Jogan 1990: 77–115 in 151–189; 2001: 81–137).

Ključne značilnosti ženskosti (femininosti) vključujejo niz lastnosti (usmiljenje, ubogljivost, pokornost, sočutje, trpljenje itn.), ki iz ženske »napravijo« koristna bitja-za-druge; od tod nenehno zgodovinsko vprašanje, »čemu služijo«. V zahodni civilizaciji se je opravičevanje večplastnega oblikovanja družbeno potrebne, zaželene in pozitivne (»prave«) ženske vloge opiralo na zastraševanje z negativno vlogo. Tako sta se bipolarno povezovala (a) na reproduktivno (spolno) funkcijo

skrčena ženska-mati (s pravim mestom v zasebnosti: dom, družina, gospodinjstvo) kot pozitivni lik in (b) na funkcijo spolnega užitka skrčena (spolno razbrzdana) ženska kot vir zla. K povečevanju družinske (spolno reproduktivne) vloge žensk je tako sodilo tabuiziranje spolnosti nasploh in instrumentalizacija spolnega stika kot sredstva za razmnoževanje, kar se je ad absurdum izražalo v ključnem pozitivnem liku za ženske, devici Mariji. Spoznavanje te vrste instrumentaliziranja žensk

nam omogoča približati se odgovoru, zakaj se kontrola nad hendikepiranimi ženskami osredinja prav na spolnost in starševstvo in zakaj prihaja

do sprevrnjenih meril (Zaviršek 2000: 227–279) za njihovo delovanje na teh dveh področjih.

Maca Jogan

Vir: Jogan, M. (1990). <i>Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma</i>. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.	Študentski delo: <i>Starši odraslih duševno prizadetih oseb</i>. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).	Študentski delo: <i>Hendikep kot kulturna travma</i>. Ljubljana: Založba/*cf.	Študentski delo: <i>Nasilje nad ženskami s prizadetostmi</i>. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).

LITERATURA

BREZEC, Katja (2000), *Matere otrok z duševno prizadetostjo*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).

DOMINELLI, Lena (2003), *Gendering disability*. Referat na konferenci »Tako lepa, pa invalid«, Ljubljana, FSD, 20. november 2003 (rokopis).

JOGAN, Maca (1990). *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

– (2001). *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

OBERŽAN, Ivanka, KORAŽIJA, Kristina (2002). *Starši odraslih duševno prizadetih oseb*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).

ZAVIRŠEK, Darja (2000). *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Založba/*cf.

ZAVRŠNIK, Rolanda (2001). *Nasilje nad ženskami s prizadetostmi*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).